

Ks. DARIUSZ SZTUK SDB
WT UKSW, WARSZAWA

CZY TYLKO APOKALIPTYKA? ΠΑΣΧΩ I ΠΑΘΗΜΑ W KONTEKŚCIE RZ 8 ORAZ GA 3

W wielowiekowej historii interpretacji *epistolarium* Pawłowego, a w szczególności Listów do Galatów i do Rzymian, niektórzy autorzy odkrywali, że w obydwu tych pismach znaleźć można wątki apokaliptyczne¹, albo też wnioskowali apokaliptyczną ich lekturę². Argumentami przemawiającymi za uznaniem takiego stanu rzeczy jest według nich między innymi szata lingwistyczna³ i obrazowość nawiązująca do pism apokaliptycznych związanych z tradycjami Starego Testamentu. Zarzut, jaki pojawia się w związku z taką interpretacją Listu do Galatów w ostatnich publikacjach J. A. Dunne⁴ dotyczy przeoczenia przez wielu interpretatorów

¹ Dość powszechnie uznaje się, iż w *epistolarium* Pawłowym można wyróżnić kilka obszernych scenariuszy apokaliptycznych (1Tes 4,13-18; 2Tes 1,5-12; 2,1-12; 1Kor 15,51-57). Ponadto, refleksję teologiczną Apostoła znamionują cechy zbieżne z pismami apokaliptycznymi ST oraz literatury judaizmu. Są to: ograniczony dualizm, obecność Mesjasza, paruzja i sąd, zmartwychwstanie, antagonizm eschatologiczny. Por. D. E. Aune, *Apokaliptyka*, w: *Słownik Teologii św. Pawła*, red. G. F. Hawthorne, R. P. Martin, D. G. Reid, red. wyd. polskiego K. Bardski, Vocatio, Warszawa 2010, s. 21-30. Na temat cech apokaliptyki por. M. Parchem, *Wprowadzenie*, w: *Pisma apokaliptyczne i testamenty*, [Apokryfy Starego Testamentu 2], red. tenże, The Enigma Press, Kraków-Mogilany 2010, s. 21-115.

² Por. m. in.: A. Schweitzer, *The Mysticism of Paul the Apostle*, A. & C. Black, London 1931; E. Käsemann, *On the Subject of Primitive Christian Apocalyptic*, w: *New Testament Questions of Today*, red. tenże, Fortress Press, Philadelphia 1969, s. 108-137; L. Mycielski, *Apokaliptyczna szata literacka opisów paruzji Chrystusa z listów do Tesaloniczan*, *Analecta Cracoviensia* 4(1972), s. 147-179; J. Baumgarten, *Paulus und die Apokalypik. Die Auslegung apokalyptischer Überlieferungen in den echten Paulusbrieffen*, [Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 44], Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1975; P. J. Achtemeier, *An Apocalyptic Shift in Early Christian Tradition*, *Catholic Biblical Quarterly* 45(1983), s. 231-248; V. P. Branick, *Apocalyptic Paul?*, *Catholic Biblical Quarterly* 47(1985)4, s. 664-675; M. C. de Boer, *Paul and Jewish Apocalyptic Eschatology*, w: *Apocalyptic and the New Testament. Essays in Honor of J. Louis Martyn*, red. J. Marcus, M. L. Soards, [Journal for the Study of the New Testament Suppl. 24], Sheffield 1989, s. 169-190; J. L. Martyn, *The Apocalyptic Gospel in Galatians*, *Interpretation* 54/3(2000), s. 246-266; Ch. A. Wanamaker, *Apocalyptic discourse, paraenesis and identity maintenance in 1 Thessalonians*, *Neotestamentica* 36(2002), s. 131-145. Krytyczną ocenę stanowisk odnoszących się do apokaliptycznej lektury listów św. Pawła przedstawił: R. B. Matlock, *Unveiling the Apocalyptic Paul. Paul's Interpreters and the Rhetoric of Criticism*, [Journal for the Study of the New Testament Suppl. 127], Academic Press, Sheffield 1996.

³ Por. J. L. Martyn, *Galatians*, [The Anchor Bible], Doubleday, New York 1997, s. 99.

⁴ Por. J. A. Dunne, *Suffering in Vain: A Study of the Interpretation of ΠΑΣΧΩ in Galatians 3,4*,

wątku czy też tematyki cierpienia i prześladowania, która – według autora – pojawia się w argumentacji tego listu św. Pawła Apostoła i jest jedną z cech charakterystycznych literatury apokaliptycznej⁵. Czy jednak interpretacja terminów *πάσχω* i *πάθημα* może być jednoznaczna i może podążać w tym samym kierunku we wspomnianych wyżej pismach Apostoła pogan? Czy uwzględnienie i podkreślenie kontekstu cierpienia i prześladowania może wskazywać wyłącznie na apokaliptyczny *modus interpretandi*?

1. PAWŁOWE „JUŻ I JESZCZE NIE”

Według św. Pawła, w Chrystusie wypełniły się oczekiwania eschatologiczne Starego Testamentu. To Chrystus jest *πλήρωμα τῶν καιρῶν* (Ef 1,10), *πλήρωμα τοῦ χρόνου* (Ga 4,4)⁶. W Nim ziściły się wszystkie obietnice, które były zapowiedziane od wieków (Rz 1,7; 8,28-30; 9,5; Ga 3,16.19; Ef 1,3-6, 9-12; 3,9-11; Kol 1,26) i dlatego też Chrystus jest jedyną treścią ewangelii głoszonej przez Apostoła (Rz 1,1-3,9: *μάρτυς γὰρ μοῦ ἐστὶν ὁ θεός, ὃ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματι μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ*). W argumentacji listów św. Pawła Jezus jest przedstawiany jako Mesjasz (1Kor 1,24; Rz 1,16), który został ustanowiony Panem (Rz 1,4; 4,24; 10,9; Flp 2,11; 1Kor 15,14.17). W Nim też zapewnione jest zbawienie dla wszystkich – również dla pogan (Rz 1,16; 5,16-17; 9,30; Ga 3,8; Ef 2,11-18; 3,6; Kol 1,27-28).

Z *epistolarium* Pawłowego wynika, że życie chrześcijan ma miejsce w czasie sposobnym do zbawienia, w oczekiwaniu na powtórne przyjście Chrystusa, które będzie związane z ustanowieniem Jego panowania w Królestwie (1Kor 15,20-28; Rz 8,11; Kol 1,18), w „dniu Pańskim” (1Kor 1,7-8; 5,5; 2Kor 1,14; 1Tes 5,2; Flp 1,6.10; 2,16). W obecnym życiu chrześcijanin może zatem doświadczać wszystkich elementów ostatecznych, które zaistniały w czasie, lecz nie osiągnęły jeszcze swej pełni⁷. Święty Paweł daje temu wyraz w opisie egzystencji chrześcijan. Są oni przedstawiani jako „żyjący w Chrystusie” (Ga 2,20; por. Rz 8,1), ale też jako ci, którzy wciąż są w drodze, postępują *μη κατὰ σάρκα ... ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα* (Rz 8,4). Dynamizm, jaki łączy się z tym ostatnim, wynika z faktu, że – żyjąc w wolności (Ga 5,1) – są oni wystawieni na ciągłą pokusę życia *κατὰ σάρκα* (Ga 5,16-25),

Journal for the Study of the New Testament 36(2013)1, s. 3-16; tenże, *Suffering and covenantal hope in Galatians: a critique of the 'apocalyptic reading' and its proponents*, Scottish Journal of Theology 68(2015)1, s. 1-15.

⁵ Zarzut ten jednak nie może się odnosić do wszystkich prób interpretacji poszczególnych listów. Por. A. Gieniusz, *Romans 8:18-30: Suffering does not thwart the future glory*, [South Florida International Studies in Formative Christianity and Judaism 9], Scholars Press, Atlanta 1999, s. 100-111.

⁶ Terminy *καιρός* i *χρόνος* są desygnatami „czasu” i niekiedy są używane jako synonimy. U Pawła *χρόνος* oznacza rozciągłość czasową w sensie linearnym, natomiast *καιρός* – „czas właściwy”, „czas eschatologicznego spełnienia”. Por. J. Baumgartner, *καιρός*, w: *Dizionario Eseegetico del Nuovo Testamento*, I, kol. 1862-1863 [dalej: DENT].

⁷ Por. Z. I. Herman, *Saggio esegetico sul 'già e non ancora' soteriologico in Rm 8*, *Antonianum* 62(1987), s. 26-84.

a rzeczywistość τοῦ νῦν καιροῦ (Rz 8,18) jest też związana z cierpieniem⁸ i nierzadko z prześladowaniami, jednak w nadziei na przyszłą chwałę. Ten sposób przedstawienia przez św. Pawła następstwa dwóch etapów czasowych, które stoją w opozycji do siebie przywołuje doktrynę o dwóch eonach, która właściwa jest dla apokalip-tyki żydowskiej⁹. W apokryficznej 4Ezd¹⁰ wybrzmiewa przekonanie, że: „Propter hoc non fecit Altissimum unum saeculum sed duo” (7,50), „plenum maestitia est saeculum hoc et infirmitatibus” (4,27), a w związku z nim pada pytanie: „Si propter nos creatum est saeculum, quare non hereditatem possidemus nostrum saeculum? Usquequo haec?” (6,59), a w następstwie i odpowiedź wieszcząca dzień sądu: „Dies enim iudicii erit finis temporis huius et initium futuri immortalis temporis, in quo pertransivit corruptela, soluta est intemperantia, abscisa est incredulitas, crevit autem iustitia, orta est veritas” (7,113-114; por. 8,46). Zbieżna w prezen-tacji prawdy o następstwie czasowym dwóch światów jest też Syryjska Apokalip-sa Barucha (2Bar)¹¹, w której zawarta jest między innymi zapowiedź zapłaty dla sprawiedliwych, bo świat, który nastąpi, będzie „koroną wielkiej chwały” (15,8)¹². Odwołując się do bogactwa argumentacji listów św. Pawła, można zatem uznać, że dla Apostoła istnieje „obecny czas” (Rz 3,26; 5,9.11; 8,1), który oznacza nie tylko przestrzeń pomiędzy pierwszym i drugim przyjściem Chrystusa, lecz również – w znaczeniu bardziej ogólnym – obecne doświadczenie ludzi (w tym także wie-rzących) jako kontrastujące z przyszłym ich losem (Rz 8,18)¹³. W kategoriach ję-zyka i obrazowości typowych dla Apostoła Narodów ów czas jest „śródczasem”

⁸ Tam, gdzie Apostoł Paweł używa terminów związanych z πάσχω bądź πάθημα, mówi on o swoich cierpieniach (Kol 1,24; Flp 3,10; 2Tm 1,12), o cierpieniach apostołów (2Kor 1,5; 2Kor 1,6; 1Tes 2,2), albo o cierpieniach wierzących (Rz 8,17; 1Kor 12,26; 2Kor 1,6.7; Ga 3,4; Flp 1,29; 1Tes 2,14; 2Tes 1,5). Tylko w jednym miejscu *epistolarium* Pawłowego mówi on o cierpieniu w sensie ogólnym (Rz 8,18: τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ). Por. J. Kremer, *πάσχω*, w: DENT, II, kol. 838-842.

⁹ Na temat periodyzacji historii oraz nauki o dwóch eonach por.: W. Harnisch, *Verhängnis und Verheissung der Geschichte: Untersuchungen zum Zeit- und Geschichtsverständnis im vierten Buch Esra und in der syrischen Baruchapokalypse*, [Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 97], Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, s. 89-140; J. J. Collins, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, [The Literature of the Dead Sea Scrolls], Routledge, London-New York 1997, s. 52-64.

¹⁰ 4Ezd jest apokryfem, który powstał około 100 r. po Chrystusie. Tekst oryginalny tej książki, najprawdopodobniej hebrajski, zaginął, zachowały się za to cztery rękopisy łacińskie oraz starożytne przekłady: syryjski, etiopski, ormiański, koptyjski oraz gruziński. W jednym z dialogów (3,1 – 5,19) poruszona jest kwestia cierpień Izraela przy jednoczesnym bogactwie i powodzeniu narodów pogańskich. Inny dialog (6,35 – 9,25) zawiera wątki eschatologiczne. Por. M. Parchem, *Wprowadzenie*, s. 67-68.

¹¹ Na temat podobieństw i różnic pomiędzy 2Bar i Listem do Rzymian por. T. B. Sailors, *Der Römerbrief und die 2. (syrische) Baruch-Apokalypse: Gemeinsamkeiten und Unterschiede*, w: *The Letter to the Romans*, red. U. Schnelle, [Bibliotheca Ephemeridum Theologiarum Lovaniensium 226], Peeters, Leuven 2009, s. 563-594.

¹² Podobny pogląd znaleźć można w *Gen.R* 53,12: „Litera *bet* posiada wartość liczbową 2 dla tego, kto uznaje dwa światy. [...] Ktokolwiek zatem uznaje dwa światy, będzie nazwany twoim potomkiem [Abrahamą], kto zaś tego nie uznaje, nie będzie uznany za twojego potomka”.

¹³ Por. A. Gieniusz, *Romans 8:18-30*, s. 111-121.

który zawarty został pomiędzy „już” zbawienia zrealizowanego przez Chrystusa i „jeszcze nie teraz” Jego powtórnego przyjścia i chwały, która oczekuje wierzących (Rz 8,18). Można tutaj także mówić o statusie zbawienia *w nadziei* (Rz 8,24). Nie trudno zatem zauważyć, iż kluczem do zrozumienia Pawłowej ewangelii, w której głosi on prawdę o śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa i przypomina o wolności, którą w Nim zostali obdarzeni ludzie, jest zbawcze działanie samego Chrystusa, które postrzegać należy jako wyjście i wejście do chwały. Paweł jako „Hebrajczyk z Hebrajczyków” odebrał staranne wykształcenie i posiadał pogłębioną wiedzę na temat pierwszego Wyjścia (Wj 7-20), które stanowi do dziś wydarzenie stanowiące o tożsamości Ludu Pierwszego Przymierza. Wydaje się, że *Exodus* stał się paradygmatem, toposem teologicznym, na którym Apostoł osadza argumentację w omawianych tutaj rozdziałach swoich listów do Galatów i do Rzymian¹⁴, w których to jako oprawy medialnej użył on apokaliptyki¹⁵, będącej wówczas w modzie metody prezentacji zarówno przesłania wydarzeń dawnych, jak i imperatywów płynących z prawdy o pojednaniu z Bogiem i z faktu, że usprawiedliwienia, czyli skutków owego pojednania, dostąpić można wówczas, kiedy uwierzy się, że Jezus jest Panem i Mesjaszem i że to dzięki Jego krwi dostąpiło się odkupienia¹⁶.

¹⁴ Wielu egzegetów uważa, że motyw Wyjścia jest obecny w księgach zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu. Por. A. Frisch, *The Exodus Motif in 1 Kings 1-14*, [Journal for the Study of the Old Testament 87], Academic Press, Sheffield 2000, s. 3-21; W. Pikor, *Prorocka interpretacja exodusu. I. Amos, Ozeasz*, *Biblica et Patristica Thoruniensia* 7(2014), s. 41-53; S. Sanborn, *The New Exodus in the Risen Lamb: Revelation 1:4-8*, *Kerux* 14(1999), s. 18-24; R. Watts, *Isaiah's New Exodus and Mark*, Mohr Siebeck, Tübingen 1997; W. D. Davies, *Paul and the New Exodus: Quest for the Context and Meaning*, [Biblical Series of Interpretation 28], Brill, Leiden 1997, s. 443-463; C. J. A. Hickling, *Paul's Use of Exodus in the Corinthian Correspondence*, w: *The Corinthian Correspondence*, red. R. Bieringer, [Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 125], Leuven 1996, s. 367-376; W. Webb, *Returning Home: New Covenant and Second Exodus as the Context for 2 Corinthians 6:14 - 7:1*, [Journal of the Studies of the New Testament Suppl. 85], Sheffield 1993; S. C. Keesmaat, *Paul and His Story. (Re)Interpreting the Exodus Tradition*, [Journal of the Studies of the New Testament Suppl. 181], Sheffield 1999. Keesmaat wyraża przekonanie, że: „Paul uses the exodus narrative as foundational for his discussion of Christian identity with both the Galatians and the Romans. However, that tradition is both appropriated and reinterpreted by Paul so that the identity of these communities is not the same identity of those who participated in the first exodus event. The tradition has been transformed in such a way that it is revived. Paul is rooted in the scriptural narrative, but that narrative bears new contemporary fruit”.

¹⁵ Por. J. A. Dunne, *Suffering and covenantal hope in Galatians*, s. 12-15. Autor podąża tym samym tropem, dostrzegając obecność „tradycji Wyjścia w tekstach apokaliptycznych” (s. 12), jednak względem Rz 8,17-23 mówi wyraźnie o apokaliptycznym kontekście, nie rozwijając dalej tematu (s. 14).

¹⁶ Jako przykład nadziei na interwencję Boga z odwołaniem się do tradycji *Exodusu* można uznać fragment apokryficznej Apokalipsy Sofoniasza: „Wyratujesz mnie z utrapienia. Ty wyzwoliłeś Izraela z ręki faraona, króla Egiptu. Ty ocaliłeś Zuzannę z rąk niegodziwych starców. Ty uratowałeś trzech świętych mężów: Szadraka, Mszaka i Abdenakoba z rozpalonego pieca. Błagam Cię, byś mnie wyratował z tego utrapienia” (6,10). *Apokalipsa Sofoniasza*, tłum. A. Kuśmirek, w: *Pisma apokaliptyczne i testamenty*, s. 161.

2. CIERPIENIE W GA 3

W Liście do Galatów św. Paweł z upodobaniem używa terminologii nawiązującej do objawienia, w której wybrzmiewa grecki rdzeń ἀποκαλυπ- (Ga 1,12.16; 2,2; 3,23). Przez jej użycie wyraża on przede wszystkim fakt objawienia się Syna Bożego oraz przekazania ewangelii, którą w dalszej części swojego życia i posługi Apostoł głosił pośród pogan. J. L. Martyn mówi, że Pawłowa ewangelia nie opisuje „ukierunkowania ludzi ku błogosławieństwu, lecz Bożą inwazję mającą za cel wyswobodzenie świata”¹⁷. Ta „Boża inwazja” w argumentacji Listu do Galatów najlepiej została wyrażona w 4,4: ὅτε δὲ ἦλθεν τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον. Posłanie Bożego Syna stało się według św. Pawła końcem ery „obecnego złego świata” (Ga 1,4) i jednocześnie początkiem „nowego stworzenia” (Ga 6,15)¹⁸. Apostoł, niejako mieszcząc się w konwencji narzuconej przez Historię Zbawienia, której Autorem i Sprawcą jest sam Bóg, pragnie zachować dychotomię pomiędzy dwoma wiekami: tym, który „już” i tym, który „jeszcze nie teraz”¹⁹. Przeto w części doktrynalnej listu (rozdz. 3–4) mówi on o zbawieniu, które wysłużone zostało przez śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa (1,1; 2,20), zaś w części parenetycznej listu (rozdz. 5–6) rysuje przed oczami adresatów obrazy nawiązujące do sądu, do czasu ostatecznego żniwa (por. 5,2; 5,10; 6,5.7-9). Z jednej strony, mówi o czasie poddania Prawu (3,23), z drugiej zaś, o wyzwaniach wolności, którą wierzący posiadają w Chrystusie (5,1). Tym stanom i wyzwaniom przyporządkowane są kategorie filologiczne opisujące przez *indicativus salutis* – zbawienie już zrealizowane, zaś przez *imperativus ethicus* wyzwania dla egzystencji adresatów listu – Galatów oraz wszystkich chrześcijan²⁰. Jeśli zatem w centrum argumentacji tego listu Apostoł umieszcza Paschę Chrystusa, Jego śmierć na krzyżu i zmartwychwstanie (1,1-4; 2,19-20; 6,14), to czyni to, by poprzez ukazanie prawdy o „Jego Wyjściu” ukazać głęboki sens egzystencji chrześcijańskiej, która czerpie nadzieję z komunii życia z Chrystusem (2,10-20).

Wspomniane wcześniej zarzuty J. A. Dunne’a dotyczące nieuwzględnienia tematyki cierpienia i prześladowań w apokaliptycznej lekturze Listu do Galatów opierają się na treści i terminologii użytej przez samego Apostoła, który sam przecież mówi o swoim dawnym postępowaniu ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, kiedy to prześladował Kościół Boży (1,13), o położeniu obecnym, w którym on sam doznaje prze-

¹⁷ J. L. Martyn, *The Apocalyptic Gospel in Galatians*, s. 246.

¹⁸ Por. B Szlaga, *Rola kainos i neos w teologicznym słownictwie Nowego Testamentu*, Roczniki Teologiczno- Kanoniczne 23(1976)1, s. 61-70; J. Kozyra, *Nowe stworzenie – kaine ktizis*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 11(1978), s 13-39.

¹⁹ Por. J. A. Dunne, *Suffering and covenantal hope in Galatians*, s. 8.

²⁰ Szerzej na temat tej zależności por. M. Adinolfi, *La dialettica indicativo-imperativo nelle lettere paoline*, Antonianum 52(1977), s. 626-646; R. Popowski, *Imperativus na tle indikativu w listach Pawła z Tarsu. Studium językowo-egzegetyczne*, (rozprawa habilitacyjna), Lublin 1985; R. Schnackenburg, *Messaggio morale del Nuovo Testamento*, Paoline, Roma 1981³, s. 250-258; G. Strecker, *Indicative and Imperative according to Paul*, Australian Biblical Review 35(1987), s. 60-72.

śladowań (5,11: τί ἔτι διώκομαι), oraz o prześladowaniu tych, którzy urodzili się według ducha (4,29), jak również o unikaniu prześladowania ze względu na krzyż Chrystusa (6,12). Trzeba jednak zauważyć, iż pomimo tego, że sytuacja konfliktu wzbudzonego przez knowania tzw. *iudaizzantes* jest wyraźnie wyakcentowana w treści listu, sam Apostoł nie określa jej jako prześladowania w terminach wyżej wskazanych. Natomiast w Liście do Galatów jest mowa o cierpieniu rozumianym jako znoszenie bólów rodzenia (4,19: ὠδίνω), cierpieniu związanym ze współukrzyżowaniem: z Chrystusem (Ga 2,20), dla świata (6,14) i z noszeniem przez samego Pawła τὰ στίγματα τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι (6,17). Jedynym miejscem, w którym Apostoł używa czasownika πάσχω, jest w. 3,4, gdzie w płomiennym dialogu zadaje on pytanie adresatom listu: τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῆ. Aoryst 2 osoby liczby mnogiej, interpretowany przez niektórych autorów przez słowo „wycierpieliście”, miałyby tutaj opisywać cierpienia Galatów związane z wystąpieniami *iudaizzantes*²¹. Wydaje się jednak, że lepszym rozwiązaniem jest oddanie aorystu ἐπάθετε przez neutralne znaczeniowo „doświadczyliście”, chociaż w innych miejscach *epistolarium* Pawłowego πάσχω występuje w sensie negatywnych doznań, cierpień (1Kor 12,26; 2Kor 1,6; Flp 1,29; 1Tes 2,14)²². W rzeczywistości kontekst Listu do Galatów podpowiada, że w 3,4 aoryst ἐπάθετε odnosi się zarówno do faktu wyzwolenia spod kurateli Prawa (2,19), z niewoli „żywołów tego świata”, jak i do fundamentalnego doświadczenia działania Ducha Świętego, działania Jego charyzmatów, których adresaci doznawali od chwili wkroczenia na drogę wiary w Jezusa Chrystusa, na drogę wolności dzieci Bożych. To właśnie ich wolność w Chrystusie zdaje się być zagrożona podstępными intrygami *iudaizzantes*.

Warto wspomniane wyżej doświadczenie Galatów umieścić w szerszym kontekście całego listu, w którym wybrzmiewa tematyka niewoli-poddania i wolności-przybranego synostwa (4,1-7), odwołująca się do teologicznego toposu *Exodusu*. Otóż w warstwie terminologicznej św. Paweł w 4,1-3 używa słów: νήπιός (nieletni), ἐπιτρόπους (zarządca), οἰκονόμους (zarządca), προθεσμίας (wyznaczony czas), które mogą być odniesione do czasu niewoli Izraela w Egipcie²³. Czyniąc tak właśnie, Apostoł umieszcza swoją argumentację na tle znanego *milieu* ST i dokonuje transpozycji obrazów Wyjścia do konkretnej sytuacji wspólnot galackich²⁴, by na koniec wypowiedzieć prawdę o tym, że dzięki zbawczemu działaniu Boga, które znalazło swój wyraz w śmierci na krzyżu Chrystusa, Galaci „już nie są” pod-

²¹ Por. J. A. Dunne, *Suffering and covenantal hope in Galatians*, s. 9-11. Autor w swojej argumentacji wyraża przekonanie, że kontekst Listu do Galatów odpowiada apokaliptom historycznym, które powstawały jako odpowiedź (resistance literature) na działania Antiocha IV Epifanesa. Takie przyrównanie jest raczej trudne do zaakceptowania w tym przypadku z powodów nakreślonych powyżej.

²² Por. A. M. Buscemi, *Lettera ai Galati. Commentario esegetico*, [SBF Analecta 63], Franciscan Printing Press, Jerusalem 2004, s. 245-246.

²³ Por. J. M. Scott, *Adoption as Sons of God: An Exegetical Investigation into the Background of UIOTHESIA in the Pauline Corpus*, [Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2/48], Mohr Siebeck, Tübingen 1992, s. 165-167.

²⁴ Por. Wj 4,22; Oz 11,1; Am 2,9-10; 3,1-2.

dani Prawu i mogą „żyć dla Boga” (2,19). W tej samej osnowie argumentacji dotyczącej Prawa św. Paweł posługuje się pojęciem κληρονόμος (4,1.7) – κληρονόμοι (3,29), by uświadomić chrześcijanom galackim, że – będąc „potomkami Abrahama” i trwając w zjednoczeniu z Chrystusem – są oni dziedzicami Bożych obietnic (por. 3,18.29: ἐπαγγελία), wynikających z zawarcia Przymierza (3,17: διαθήκη). Dodatkowo, cały ten kontekst terminologiczny zdaje się wskazywać na lekturę w kluczu chrystologicznym starotestamentalnej תּוֹרָה²⁵, co zapewne miało zachęcać Galatów do tego, by uznali zbawcze działanie Boga w Chrystusie i jako „synowie Boży w Chrystusie” (3,26) postępowali według Ducha (5,16.25) drogami nowego *Exodusu*²⁶.

3. CIERPIENIE W RZ 8

Terminologia cierpienia w postaci czasownikowej oraz jako nominalny derywat słowa πάσχω pojawia się w VIII rozdziale Listu do Rzymian. W Rz 8,17 św. Paweł używa formy złożonej czasownika greckiego συμπάσχομεν, natomiast w 8,18 mówi o cierpieniu stworzenia, posługując się terminem παθήματα. O ile jednak w 8,17 Apostoł nawiązuje do współcierpienia wierzących z Chrystusem, to w wersecie następnym – jak wynika z refleksji umieszczonej nieco wyżej – forma nominalna παθήματα odnosi się do cierpienia w sensie ogólnym²⁷. W rzeczywistości podmiot tego zdania jest niezdefiniowany, chociaż w 8,18-25 św. Paweł snuje refleksję właśnie o cierpieniu stworzenia w obecnym czasie. W rzeczywistości czterokrotne użycie terminu κτίσις (8,19.20.21.22) ukazuje, że Apostoł rozszerza pole swojego zainteresowania na cały kontekst kosmiczny, do którego należy każdy człowiek i każdy chrześcijanin (8,23: „nie tylko ono, ale i my sami”), ale również na odwrót: stworzenie, oczekując „objawienia się synów Bożych” (8,19) oraz „wolności i chwały dzieci Bożych” (8,21), zostaje włączone w los człowieka.

²⁵ Zarówno czasownik פָּסַח jak i formy nominalne odnoszą się do własności, posiadania, dziedziczenia. Szczególnie znaczące są wypowiedzi ST odnoszące się do Izraela jako własności Pana, który wyprowadził swój lud z Egiptu (Pwt 4,20: הַיְיָ לֹא לְעַם גִּזְלָהּ. Por. Pwt 9,26-27; Ps 28,9; 33,12; 74,2). On też sprawił, że Lud Izraela stał się Jego własnością (1Krl 8,53; Ps 33,12), spełniając tym samym prośbę skierowaną doń przez Mojżesza (Wj 34,9: וְיִשְׂרָאֵל הָיָה לְעַמִּי וְיִשְׂרָאֵל הָיָה לְעַמִּי וְיִשְׂרָאֵל הָיָה לְעַמִּי). Terminologia związana z hebrajskim rdzeniem פָּסַח występuje również w w tych miejscach ST, w których jest mowa o wejściu w posiadanie/dziedziczeniu Kanaanu (Por. Lb 26,55; 33,54; 34,13; 36,2). Por. E. Lipinski, פָּסַח, w: TDOT, IX, s. 319-335; A. M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, s. 377.

²⁶ Nie bez znaczenia jest posłużenie się przez św. Pawła w części parenetycznej Listu do Galatów czasownikami dynamizmu moralnego: περιπατεῖτε (5,16), ἄγεσθε (5,18). W LXX czasownik ἄγω (wraz ze swoimi derywatami) stał się słowem technicznym w skarbcu terminologicznym związanym z Wyjściem.

²⁷ Por. C. E. B. Cranfield, *The Epistle to the Romans*, [International Critical Commentary], t. I, T & T Clark, Edinburgh 1975, s. 409; B. Rossi, *La creazione tra il gemito e la gloria. Studio esegetico e teologico di Rm 8,18-25*, Roma 1992, s. 58. Rossi wyraża przekonanie, że w Rz 8,18 termin παθήματα ma znaczenie dużo szersze, wykraczające poza ramy cierpienia wierzących, którzy są zjednoczeni z Chrystusem. Chodzi tutaj o cierpienie całego stworzenia w obecnym czasie. Inaczej: R. Penna, *Lettera ai Romani. II. Rm 6-11*, [Scritti delle Origini Cristiane 6/2], Dehoniane, Bologna 2006, s. 172-174.

Widocznie to rozszerzenie perspektywy argumentacyjnej skłoniło niektórych autorów do poszukiwania zbieżności pomiędzy Listem do Rzymian i apokaliptyką²⁸. W rzeczywistości w Rz 8 można znaleźć niektóre elementy mogące świadczyć o tej zbieżności. Są nimi: 1) użycie terminów ἀποκάλυψις i ἀποκαλύπτω, które pełnią rolę formalnych wskazówek; 2) treść w. 8,21, która kreśli obraz uczestniczenia stworzenia w wieszczonym przyszłym wyzwoleniu; 3) określenie ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει, które pojawia się u autorów pism apokaliptycznych²⁹. Pomimo wymienionych tutaj czynników formalnych, które wskazują na obrazowość apokaliptyczną trudno jest wykazać bezpośrednią zależność Rz 8 od pism apokaliptycznych wczesnego judaizmu³⁰. Zapewne myślące w tym kontekście może być użycie przez św. Pawła niektórych terminów kluczowych, które wzmacniają od strony formalnej zawartość argumentacyjną perykopy Rz 8,18-25, takich jak: „chwała” (8,18.21), „wzdychać” (8,22.23), „nadzieja” (8,20.24.25), „oczekiwać” (8,19.23.25), „przybranie za synów” (8,19.21.23)³¹. One to sprawiają, że można mówić o potężnej dawce napięcia zbawczego w omawianej perykopie: zarówno stworzenie, jak i chrześcijanie cierpią obecnie i znoszą katusze na skutek niespełnienia oraz wzdychają, oczekując na kulminację Historii Zbawienia³². Wcześniej-sze użycie czasownika συμπάσχομεν (8,17) zdaje się podpowiadać, iż Apostoł również w szerszym kontekście nawiązuje do toposu *Exodusu*. Wskazuje na to obecność trzech odniesień: do uwolnienia z niewoli (8,15: οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας), do przybrania za synów (8,14-17) oraz do dziedzictwa (8,17)³³. Zatem można stwierdzić, że w argumentacji zawartej w Rz 8 wybrzmiewa słownictwo

²⁸ Por. H. Hahne, *The Corruption and Redemption of Creation: Nature in Romans 8:19-22 and Jewish Apocalyptic Literature*, T & T Clark, London 2006; *Apocalyptic Paul: cosmos and anthropos in Romans 5-8*, red. B. R. Gaventa, Baylor University Press, Waco 2013.

²⁹ Por. IHen 12,6. Por. H. Balz, στενάζω, w: DENT, II, kol. 1408-1410.

³⁰ Por. W. Bindemann, *Die Hoffnung der Schöpfung. Römer 8,18-27 und die Frage einer Theologie der Befreiung von Mensch und Natur*, [Neukirchener Studien 14], Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1983, s. 24-29. Monografia Walthera Bindemanna zawiera analizę możliwych źródeł Rz 8,18-27 w żydowskiej literaturze apokaliptycznej. Autor stwierdza, że św. Paweł obiera w tym fragmencie perspektywę apokaliptyczną, poruszając liczne wątki podobne do tych charakterystycznych dla apokaliptycznej literatury żydowskiej. Niemniej jednak, Bindemann przyznaje, że trudno jest wskazać tu na bezpośrednie powiązania literackie, ponieważ św. Paweł nie odnosi się do żadnego konkretnego tekstu apokaliptycznego.

³¹ Por. J. C. Beker, *Paul's Apocalyptic Gospel. The Coming Triumph of God*, Fortress Press, Philadelphia 1982, s. 14. W wielu przypadkach autorzy, podobnie jak Beker, traktują kategorię „apokaliptyczny” raczej funkcjonalnie: „In fact the reader may well ask: Why use of the term apocalyptic at all? Is not more appropriate to call Paul's gospel an eschatological gospel? My reason for using 'apocalyptic' are twofold: first of all, the term 'apocalyptic' guards against the multivalent and often chaotic use of concept 'eschatology' in modern times. [...] Second, 'apocalyptic' denotes an end-time occurrence that is both cosmic-universal and definitive. Paul expects the future to be an apocalyptic closure-event in time and space embracing the whole of God's created order”.

³² Por. D. Moo, *The Epistle to the Romans*, [New International Commentary of the New Testament], Eerdmans Publishing, Grand Rapids 1996, s. 513.

³³ Por. I. De la Potterie, *Le Chrétien conduit par L'Esprit dans son cheminement eschatologique (Rom 8:14)*, w: *The Law of the Spirit in Rom 7 and Rom 8*, red. L. de Lorenzi, Roma 1976, s. 219.

oddające działanie Boga, który uwalnia z uciemżenia Izraela, ale ten sam język opisuje równocześnie los, który ma być udziałem zarówno chrześcijan, jak i całego stworzenia uwolnionego z niewoli zepsucia. Wszelkie odniesienia terminologiczne stawiają po jednej stronie: „cierpienie”, „ból”, „zepsucie”, „marność”, po drugiej zaś „chwałę”, ku której dąży zarówno człowiek, jak i stworzenie³⁴.

To zestawienie pozwala tutaj dostrzec również pewien niuans odniesień intertekstualnych, sięgający historii początków, z tradycją odtworzenia świata oraz człowieka i „nowego stworzenia”³⁵. Wiąże się z nią także refleksja dotycząca odzyskania przez eschatologicznego Adama chwały utraconej u zarania dziejów (Rz 5). U świętego Pawła, który postrzega całą Historię Zbawienia przez pryzmat wydarzenia Jezusa Chrystusa, Jego śmierci na krzyżu i zmartwychwstania, które przynosi odkupienie, przybiera to postać definitywnego, „niebieskiego” stworzenia, a zarazem definitywnej relacji z Bogiem Stwórcą³⁶. Podkreślając relację zachodzącą pomiędzy odzyskaniem chwały przez Adama i odnową stworzenia, Apostoł zdaje się rozwijać myśl mającą swoje korzenie w *Exodusie*, a rozwiniętą w księgach prorockich ST, że Boże działanie zbawcze, które dotyczyło w pierwszym rzędzie Izraela, objęło również całe stworzenie (Iz 65,17; 2Kor 5,17)³⁷. Tutaj zapewne można dopatrywać się źródeł tak mocnego wyakcentowania przez Apostoła faktu wyzwolenia z niewoli zepsucia i w następstwie tego – uczestniczenia „w wolności i w chwale dzieci Bożych” (Rz 8,21). Logiczne wydaje się odwołanie do historii Ludu Pierwszego Przymierza, który wyzwolony przez Boga z niewoli egipskiej, musiał przejść drogę przez pustynię, stawiając nieustannie czoła różnym przeciwnościom, aby wreszcie wejść do ziemi obiecanej. Przeto pustynia jawi się jako czaso-przestrzeń, w której kształtuje się wiara Izraela i dojrzewa wolność: „już” podarowana, ale wciąż „jeszcze” wymagająca Bożego wsparcia. Izraela do Ziemi Obiecanej prowadził obłok w ciągu dnia, a kolumna ognia w ciągu nocy, aby mógł iść dzień i noc (Wj 13, 22). Również wyzwolenie stworzenia stało się rzeczywistością „już” zrealizowaną, lecz pomimo tego stworzenie wciąż jeszcze jest *in actu*, bo Bóg wciąż działa jako Stworzyciel świata (J 5,17)³⁸. Pawłowe „już i jeszcze nie teraz” w kontekście Rz 8 zdaje się wpisywać w perspektywę postulowaną przez topos *Exodusu*. Adresaci Listu do Rzymian jako potomkowie Adama byli εἰς κατάκριμα (Rz 5,16.18), teraz już przynależą i są ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ (Rz 8,1), bo doświadczyli

³⁴ To zestawienie nie obce jest ani przesłaniu ksiąg ST (por. Iz 40,1-5, Dan 7,21-22; 12,1-4), ani też literaturze apokryficznej (por. 1Hen 102-105; Jub 23,23-31; 4Ezd 6,25-28; 2Bar 25).

³⁵ Tradycja ta obecna jest między innymi w 1Hen (50,51), Księdze Mądrości (3,7), Księdze Jubileuszów (1,18-25), Psalmach Salomona (7,43-50; 18,7-9).

³⁶ Por. D. Sztuk, *‘Donec formetur Christus in vobis’* (Ga 4,19). *Od soteriologii ikonicznej do parenezy mimetycznej*, *Seminare* 36(2015)2, s. 21-29.

³⁷ Por. T. Fretheim, *The Reclamation of Creation: Redemption and Law in Exodus*, *Interpretation* 45(1991), s. 356-357. Autor wyraża przekonanie, że „A proper understanding of Israel’s place in the purposes of God is clear only from within a creation-wide perspective. Hence, even in the midst of situation focused on the people of Israel, it is God’s universal will for the creation that remains in focus: ‘that my name may be declared throughout all the earth’”.

³⁸ Por. T. Fretheim, *The Reclamation of Creation*, s. 359.

wyzwolenia spod prawa grzechu i śmierci (Rz 8,2). Przestrzeń wolności, która otwarła się przed nimi, sprawiła, że ich codzienne postępowanie nie jest już κατὰ σάρκα ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα (Rz 8,4) i znajdzie swój cel w życiu wiecznym (Rz 6,23). Ponadto, ich egzystencja jest wpleciona w konkretny plan zbawczy Boga, bo zostali oni „wezvani”, „poznani”, „przeznaczeni”, „usprawiedliwieni” (Rz 8,29-30). Ten plan jest realizowany i wciąż aktualizowany przez kolejne pokolenia wierzących, aż do chwili, gdy zarówno wierzący, jak i całe stworzenie doświadczy δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς (Rz 8,18).

4. ZAKOŃCZENIE

Kontekst, w którym św. Paweł używa terminów πάσχω i πάθημα w Ga 3 oraz w Rz 8, nie jest pozbawiony odniesień o zabarwieniu apokaliptycznym, jednak w przypadku obydwu tych listów raczej trudno jest wnioskować o posłużeniu się przez Apostoła konkretną kalką myślową. Zasadne natomiast wydaje się uwzględnienie toposu teologicznego *Exodusu*, wraz z odniesieniem Pawłowego „już i jeszcze nie teraz” do sytuacji zarówno Izraela, jak i stworzenia wyzwolonego dzięki Bożemu działaniu zbawczemu. Również pośród Galatów i Rzymian pojawia się pokusa powrotu do niewoli: przybranie za synów i nowe stworzenie pozostają wciąż sprawą przyszłości. Wierzący są w posiadaniu pierwszych owoców odkupienia, lecz nie dotarli jeszcze do kresu wędrówki wiary. Ów kres wciąż jest przedmiotem ich nadziei, bowiem wierzący nieustannie wołają „Abba – Ojcze”. Zatem należy uznać, że Pawłowa argumentacja prowadzona w tychże listach z wykorzystaniem toposu teologicznego *Exodusu* nie jest wyłącznie statycznym opisem historii i teraźniejszości wspólnot będących adresatami Ga i Rz, a Pawłowe „już i jeszcze nie” niesie w sobie przesłanie pełne dynamizmu, które wciąż wybiega ku przyszłości.

IS IT ONLY APOKALYPTIC? ΠΑΣΧΩ AND ΠΑΘΗΜΑ IN THE CONTEXT OF ROMANS 8 AND GAL 3

Summary

In the long history of interpreting Pauline epistolarium and, in particular, the Letters to the Galatians and Romans, some authors have discovered that both texts contain apocalyptic motives, or they have postulated their apocalyptic reading. As it has been contended, the main arguments in support of such an interpretation comprise, among other things, the linguistic style as well as imagery drawing on the apocalyptic writings associated with the traditions of the Old Testament. The author of the present article points to the use of terms πάσχω and πάθημα in the letters to the Galatians and Romans and puts forward a hypothesis that in the context of these texts, St. Paul used the theological topos of the Exodus and the means of expression characteristic of apocalyptic which was at the time a popular method of presenting both the meaning of past events and the imperatives arising from the truth about reconciliation with God.

Keywords: suffering, apocalyptic, the Exodus, St. Paul, biblical theology, ethics NT, Letter to the Galatians, Letter to the Romans

Nota o Autorze: ks. dr Dariusz Sztuk SDB – Absolwent Studium Biblicum Franciscanum w Jerozolimie, jest adiunktem w Katedrze Teologii Biblijnej na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie. Obszar jego zainteresowań naukowych to osoba i *epistolarium* św. Pawła oraz egzegeza patrystyczna.

Słowa kluczowe: cierpienie, apokaliptyka, exodus, św. Paweł, teologia biblijna, etyka NT, List do Galatów, List do Rzymian